

TÜRK TOPLUMUNDA KADININ ÇALIŞMASI VE MESLEK SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Hale OKÇAY^X

GİRİŞ:

Bu makale, kadının toplumsal yaşamadaki yerini çalışma açısından ele alıp, genel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla yazılmıştır. Kadının çalışmasının ve meslek seçimini etkileyen faktörlerin neler olduğunu (Türk toplumu açısından) genel bir çerçevede içinde değerlendirmek amacındadır.

Çalışma, tarihsel evrim içinde kadının çalışma yaşamına girişini kısaca vermekte, ardından, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze değin toplumumuzda kadının çalışma yaşamına girişini ve kadının meslek seçimini etkileyen faktörlere değinmektedir.

Yazımız, en genel ve betimsel düzeyde kalarak, konuya yalnızca bu açıdan bakmakla yetinmektedir. Bundan sonraki çalışmalara bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır.

(X) Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi.

TARİHSEL AÇIDAN KADININ ÇALIŞMA YAŞAMINA GİRİŞİ

KADININ TOPLUM İÇİNDEKİ YERİ:

Çeşitli tarihsel kesitler içinde kadın ve erkek birbirlerine görelî olarak çeitli konumlar almışlardır. Bu konumu belirleyen esas etken sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel etkindir.

"İnsanlar doğa ile mücadelede, kendilerini öteki türlere karşı korumak, beslemek, barınmak amacıyla 'ortak' hareket etmişlerdir.(1) Bu ortak hareket ediş ilkel toplumların temelini oluşturur. Kadınların ana olarak, kuşakların yetiştiricileri olaarak saygınlıklarının son derece yüksek olduğu bu durum, antik çağın başlarına kadar devam etmiştir. İşbölümünün ortaya çıkışı bu süreçten sonraya rastlar. Yerleşik düzene geçildikten sonra kadın evine, ve yakın çevresine bağlanmıştır. Erkekler savaşa, ava-balığı giderler, ve bunlar için gerekli aletleri sağlar, kadınlar ev işleri, yemek piirme, çocuk bakımı ve tarım ile uğraşırlardı.

Anaerkil aile düzeninden ataerkil aile düzenine geçiş ile birlikte (2) kadın ailede babanın otoritesinden çıkınca, kocanın otoritesine girmektedir. Ve günümüze değin özünde aynı, biçimsel kimi farklılıklar gösteren bu düzen sürüp gelecektir.

Kölecilik aşamasında kadın üretim sürecinden soyutlanarak evine kapanmaktadır. Aynı şekilde Doma Hukuku da ataerkil aileye dayanmaktadır. (3) Eski Anadolu topluluklarında kadının yeri oldukça düşük bir düzeydedir.(4)

Feodal toplumda kadın, hiçbir şekilde üretimle ilgili değildi. Oysaki serfin karısı yaşamlarını sürdürebilmek için üretimde bulunmak zorunda idi. Senyörlerin karıları, kendini iyice hissettiren Hıristiyanlığın yaptırımlarıyla sınırlanıyordu. Ve bu çağda evlilik yalnızca çıkarları birleştirmekteydi ve kadınlar için koruyucu bir kurum niteliğindeydi.(5)

Hıristiyanlık, Musevilik, Müslümanlık gibi büyük dinlerin hepsi kadının iffet ve doğurganlığını vurgulamış, onun eksiklerini ancak görevini bilen ve özveriyle dolu bur anne ve eş olarak kapatabileceğini savunmuşlardı.(6) Ortaçağda Hıristiyanlığın kadın üstüne yaptığı etkinin benzer biçimde İslam dininde de yürürlükte olduğu görülmektedir.(7) İslam hukukunda kadının statüsü Kur'an ilkelerine dayalıdır. Kur'an da erkeğin

kadın üzerine hakimiyeti vurgulanır. Bunun gerekçesi ekonomiktir. Çünkü, erkek kadını beslemekte, ona kendi malından sarfetmektedir, ve kadını üretimden uzak tutmak üretme işlevini tam anlamıyla yerine getirebilmesi, çocukların yetiştirilmesiyle uğraşabilmesi amacına yöneliktir görünürde. Gerçekte ise amaç, kadının ekonomik bir varlık olmasını, ekonomik bağımsızlığını kazanmasını önlemek, kadını erkeğe bağımlı kılarak 'ataerkill aile'yi sürdürmektir.(8)

16. yüzyıldan başlayarak toplumsal değişim ve dönüşümlerin giderek hız kazanması, teknik gelişmeler, sömürgeciliğin sağladığı para birikimi, önce İngiltere'de Sanayi Devrimini başlatmış, giderek diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Kırsal-kent, tarım-zanaat ayrımı belirginleşmiştir(9) Bu döneme dek kadının yeri evi olduğunu savunanlar, din ile uğraşarak, gergef işlemekle değer kazandığını ileri sürenler; görüşlerini zorunlu olarak değiştirmeye başlamışlardır. Çalışan kadın saygınlık kazanmaya başlamıştır. Çünkü işyerlerinde artık kadın işgücüne gereksinme duyulmaktadır. Bu eğilimin nedenleri açıktır. Kadın karın tokluğuna çalışmaya zorunludur ve çok düşük bir ücretle çalışmaktadır.(10)

ENDÜSTRİLEŞME İLE ORTAYA ÇIKAN MESLEKLER VE MESEKLERİN CİNSİYET AÇISINDAN SEKTÖREL DAĞILIMI:

Kadın yeni kurulan endüstri birimleri için bir işgücü potansiyeli oluşturmaktadır. Kadınların erkeklerden daha az süreli çalışmaları (gebelik, doğum gibi nedenlerle) işverenlerce daha düşük ücretlendirilmelerine yol açmaktadır. İşgücü piyasasında bir kadın-erkek ayrımı yaratılır. İkisi de işçi olduğu halde iki cins arasında yapay bir rekabet ortaya çıkartılır.(11) Bu nedenle kadın gücünü tam anlamıyla yitinceye kadar çalışmak durumunda kalmaktadır, aksi halde işini yitirecektir.

Endüstrileşmenin ilerleyişi bir yandan salt erkekler tarafından doldurulamayacak iş olanakları yaratarak kadın işgücü istemini artırmış, öte yandan bu işgücü istemini belirli alanlara yönlendirmiştir. Nitekim endüstrileşmenin bu açıdan önemli bir sonucu, işgücü istemini tarım ve imalatçılıktan hizmet ve sanayi kesimlerine kaydırılmasıdır. Bu kaymanın en çok kadın işçileri etkilediği, ötekilerden daha önce ortaya çıktığı, düz fabrika işçiliğinden 'yarı-nitelikli' ve beyaz yakalı işlere geçişi sağladığı izlenmiştir.(12)

Kadınlar için yeni iş alanları açılmaktadır. Öğretmenlik hemşirelik, konservecilik, terziilik gibi meslekler kadınların aile içi görevlerinin uzantısı gibi görülmekte idi ve büro işleri kadınlar için en uygun meslekler olarak görülüyordu. Valerie Oppenheimer bu gelişmeyi cinsel rol ayrışımının meslek dünyasına aktarılması olarak nitelirmektedir.(13) Harry Braverman'a göre de endüstrileşmenin, makinalaşmış işgücünün giderek artan verimliliği sayesinde ekonomik etkinlikten yoksun kıldığı kitleler büro, hizmet ve satış alanlarının düşük ücretli işlerin görmeye elverişli bir artı-nüfus bir işgücü kaynağı oluşturmuşlardır. Kadınlar bu yeni kitle mesleklerinin ideal işgücü kaynağıdır.(14)

A.B.D. de 1910'lu yıllarda gözlenen şudur: Kadınların erkeklere kıyasla daha düşük ücretli ve statülü işlerde çalıştırılmaları geleneği sayısal çoğunluğu oluşturdukları büro işçileri arasında bile geçerliliğini korumuştur. Bu kesimde daktilo ve sekreterlik görevlerinde kadın oranlarını yüksekliğine karşılık daha avantajlı sayılan muhasebecilik, muhisiplik, veznedarlık gibi işlerde erkekler çoğunlukta kalmıştır.(15) Bununla birlikte büro işlerinde çalışan kadınlar fabrika işinden ev işlerinden daha yüksek saygınlık ve statü taşımaktadır, ve kadınlarca tercih edilmektedir.

TABLO : 1

BAZI ENDÜSTRİLEŞMİŞ ÜLKELERİN TARIM VE HİZMET
KESİMLERİNDE ÇALIŞAN KADIN ORANLARI (1960-1972):

Ülkeler	Tarım Kesimi				Hizmet Kesimi			
	yıl	%	yıl	%	yıl	%	yıl	%
Avustralya	-	-	1971	4.2	-	-	1971	75.0
Belçika	1960	13.8	1968	6.4	1960	60.0	1968	64.7
Kanada	1962	3.6	1972	2.7	1962	72.6	1972	76.8
Danimarka	1965	7.4	1970	8.0	1965	68.8	1970	69.7
Finlandiya	1960	31.7	1970	15.9	1960	53.6	1970	58.8
Fransa	1960	25.0	1968	13.7	1960	49.9	1968	60.4
İtalya	1960	36.3	1968	26.7	1960	33.3	1968	41.7
Japonya	1960	36.6	1972	19.3	1960	40.0	1972	51.8
İsveç	1960	10.1	1971	4.2	1960	64.7	1971	79.5
A.B.D.	1960	1.8	1970	0.7	1960	80.3	1970	82.8

Kaynak: Darling, Martha, 'The Role of Women in the Economy OECD, 1975,

s.21, Tablo: 2

1. ve 2. Dünya Savaşları milyonlarca erkeği işgücünden uzaklaştırmış, ve onlardan boşalan iş alanlarını kadınlar doldurmuştur. Devlet daireleri, ordunun kimi kesimleri, fabrikalar kadın işgücünü istihdam ettiler. "Endüstri devreminin işçi sınıfına mensup kadınları iş hayatına çekmesine karşılık, 1. ve 2. Dünya Savaşları diğer sınıflara mensup milyonlarca kadını çalışmaya zorladı ve onlara yepyeni iş alanları açtı"(16).

Tablo: 1'de görüldüğü gibi, tarımsal istihdam kesiminin daralmasıyla tarımda çalışan kadın sayısı azalmış, hizmet kesiminin gelişmesiyle bu alanda çalışan kadın sayısı artmıştır. Buna karşılık çalışan kadın oranları bu kesimin gelişimine koşut olarak bir artış göstermemiş, hatta bazı ülkelerde göreceli bir azalma izlemiştir.(17) Örneğin 1970'de A.B.D.'de kadınların işçi nüfusunun %38 ini oluşturmalarına karşılık 400'den fazla iş kategorisinin bir kısmında hiç temsil edilmedikleri saptanmıştır.(18) 1971'de Büyük Britanya'da imalat sanayiinde çalışan kadınlardan yarısı besin, içki ve tütün, elektrik, giyim-ayakkabı ve tekstil dallarında toplandığı gibi, giyim-ayakkabı endüstrisinde çalışanların %74.1'ini oluşturmaktaydılar. Oysa böyle bir toplanma erkek istihdamı için söz konusu değildir.(19)

İnşaat, madencilik, metal endüstrisi gibi dallarda hemen tüm endüstrileşmiş Batı ülkelerinde kadınlar belirgin bir eksiklik göstermektedir. Endüstrideki kadınlar toplumun önemli saydığı otomobil, gemi, makina üretim gibi işlerde değil, bisküvi, konserve, salça, naylon çorap üretimi gibi işlerde çalışmaktadır. Kadınların yığıldıkları endüstri dalları ya ev içindeki görevlerine büyük bir benzerlik gösteren temizleme, yiyecek ve giyecek hazırlama gibi ya da yüksek bir parmak ustalığı gerektiren (elektronik endüstrisi gibi) işlerle nitelenmektedir. Her iki durumda da, yani işin, ev işine benzerliği ve kadın özelliği sayılan ustalık ve becerilere uygunluğu arttıkça önemi, statüsü ve dolayısıyla maddi karşılığı düşük olmaktadır.(20)

Kadınların büyük çoğunluğu 'beyaz yakalı' işlerde ya da hizmet kesiminde toplanmaktadır. Örneğin Büyük Britanya'da çalışan kadınların üçte ikisinden fazlasınının hizmetlerde yığıldıkları saptanmıştır. Bu kesimde çalışanların büyük çoğunluğu sekreter, satış, resepsiyon, santral elemanı, temizleme, otel, eğlence, lokanta hizmetleri, kuaför, banka, sigorta şirketi gibi yerlerdeki görevlilerden oluşmaktadır(21)

Endüstri ve meslek dalları arasındaki ayrışmaya koştur bir başka ayrışma da bu dallar içinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim kadınların yoğunlukta bulunduğu dallarda bile sürekli olarak daha az beceri ve sorumluluk düzeylerinde kaldıkları, üst yönetici, supervizör, ustabaşı ya da işveren kademelerinin erkekler tarafından doldurulduğu görülmektedir.(22) Örneğin Batı Almanya'da devlet hizmetlerinin yüksek katlarında kadın oranları %2-3'ü geçmemektedir.(23) Büyük Britanya'da kadınların devlet bürokrasisinin büro memurlukları düzeyindeki kadrolarının %49'unu doldurmalarına karşılık, yürütücülük düzeyinde %15 ve yöneticilik düzeyinde % 8 oranında temsil edildikleri saptanmıştır.(24)

Uzman mesleklerde de kadınların daha az düzeylerde temsil edildikleri görülmektedir. Endüstrileşmiş Batı ülkelerindeki araştırmalar kadınların sürekli olarak daha düşük statülü uzman mesleklerde toplandıklarını ve yüksek statülü uzman mesleklerin ancak alt düzeylerine geçebildiklerini göstermektedir.(25) Öğretmenlik gibi kadınlara en açık bir meslekte bile kadınların piramidin tabanını doldurdukları, hatta bazı ülkelerde ilkökul öğretmenliğinin hemen hemen kadınların egemenliğinde bulunduğu (A.B.D.'de %86, Büyük Britanya'da %80) görülmektedir.(26) Özellikle mühendislik gibi en hızlı büyüyen uygulamalı teknolojik mesleklerde geleneksel olarak erkeklerin tercih edilmesinden ve kadınların aile içi sorumluluklarının girebilecekleri meslekleri sınırlamasından doğmaktadır. Bu açıdan özellikle yüksek statü taşıyan uzman mesleklerin sürekli ve yoğun bir iş bağlılığı isterinin kadınların aile sorumluluklarıyla çatışması üzerinde durulmaktadır.(27)

TÜRKİYE'DE KADININ ÇALIŞMA YAŞAMINDA YERİ VE ÖNEMİ

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADININ

ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ KONUMU:

Osmanlı-Türk boyları Anadolu'ya geldiklerinde, Acem-Arap-Bizans etkisinde toplumda kişiliğini yitirmiş, kabuğuna çekilmiş Selçuklu kadını ile karşılaştılar. Ancak gene de diyebilirizki, Selçuklu kadınının durumu Osmanlı'ların son dönemindeki kadının toplumdaki yerine göre çok iyidir. (28) Tarımsal üretim sürecinde yerini alan köylü/halk kadını aile içi üretimin temel taşı olma niteliğindedir. Özellikle Osmanlıların gelişme döneminden sonra, toplumsal ve dinsel baskılar altında yaşamını sürdüren

kadın, toplumsal olarak hiç bir hak ve söz sahibi değildir. İslam dininin öngördüğü tüm kural ve ödevlere sadık kalmayı kendine görev bilmıştır. Tarla-bahçe işleri, ev işleri ve çocuk bakımı asıl görevidir.

Teokratik bir devlet sistemine göre idare edilen İmparatorlukta İran ve Bizans Hremi Türk Sarayına örnek olmuştur. Osmanlı Haremde bulunan toplumun en üst ve yönetici kesimine mensup hanedanın kadınlarının durumu da şöyle özetlenebilir: Osmanlı Haremi, Kadınların kendi aralarında ve yalnızca ailelerinden erkeklerle temas halinde yaşadıkları ve kadının temel toplumsal işlevini çocuk doğurmak, yetiştirmek ve erkeklere hizmet (cariyelik) olarak belirleyen bir kurumdur.(29)

Osmanlı toplumunda kadınların eğitimi sorunu da ekonomik ve dinsel etkenlerle bir düzeydedir. Aile dışındaki kapalı yaşantı kadınlara eğitim ve çalışma olanaklarını tanımamıştır.(30) Kırsal kesimde yaşayan kadın eğitim ve öğretimden tamamen yoksun iken, Hanedan kadınları eğitim olanaklarından yararlanmaktadır, ancak bu aldığı eğitimi yine gerçek hayatta kullanamamaktadır. Türk-Osmanlı toplumundaki kadının durumunu Tanzimat ve 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilanı arasındaki tarihsel dönemde izlemek gerekir. Çöküntü sürecine girmiş olan İmparatorluk'ta önemli toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel değişimler olmuştur.(31) 'Tanzimat Reformları dönemin hakim ideolojisi olan dinin, kadının sosyal statüsünde yapılacak herhangi bir değişikliğe karşı koyması nedeniyle, dini otoriteyle herhangi bir çatışmaya düşmemeye özen göstermişlerdir' .(32)

Daha köklü bir değişime neden olan olay, 1. Dünya Savaşıdır. Savaş, pekçok kadını kamu alanına, silah ve gıda fabrikalarına itti. Osmanlı Ticaret Nezareti tarafından bir çeşit "kadın amele ordusu"nun kurulması için bir karar taslağı hazırlanmıştı. Sadece Urfa'daki çorap imalathanesinde 1000 kadın istihdam edilmişti. İzmir, Sivas, Ankara ve Konya'da, Eskişehir ve Karahisar'da 1550 kadın tekstil endüstrisinde çalışıyordu.(33) Ardından, bankalar, P.T.T., maliye, hastaneler, kadınlara kapılarını açtılar. (34) Kadınların çalıştığı sanayi dallarının başında dokuma sanayii gelmekte, gıda sanayii onu izlemektedir. Nitekim, dokuma sanayiinde çalışanların 1913'de %54'ü 1915'te ise %48 i kadındır. Gıda sanayiinde ise, sırasıyla, %28 ve %29 dolayında olmaktadır bu oran.(35)

1916 yılında İstanbul'da İslam Kadınlarını Çalıştırma Derneği kurulur. Derneğin amaca: "... kadınlara iş bulup, kendilerini namuslu olarak hayatlarını kazandırmaya alıştıranak himaye ve izdivaçlarına delalet etmektir".(36)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, kadınlara hukuk açısından eşit haklar yanında, eğitimde ve iş hayatında eşit fırsat verilmesi amaçlanmıştır. Ancak, bu reformlar kadınların çalışma olanaklarında hemen bir iyileşme sağlamamıştır. Bununla beraber, laikleşmeyle birlikte, dinsel ideolojinin yükümlendiği cinsiyete dayanan işbölümü biraz daha çözülmüş, gerekli ekonomik girişimler, gelişme ve modernleşme yolunda bir değişime yol açmıştır.(37) Diğer bir nokta da, Medeni Kanun'un 159. maddesi, kadının ev dışında çalışmasını eşin açık ya da zımni iznine bağlamaktadır. Bu durum kadınların çalışma hayatına atılmalarında az ya da çok etkili olan bir faktördür.(38)

ÇALIŞAN KADINLARIN İŞKOLU (SEKTÖREL) DAĞILIMLARI:

Türkiye'de meslek olarak öğretmenlik Türk kadını için ilk resmi çalışma alanı olmuştur.(39) 1870 yılında İstanbul'da ilk Kız Öğretmen Okulunun açılmasıyla kadınların bu mesleğe atılması söz konusu olmuştur.

Çalışan kadınların iktisaden faal kadın nüfus kapsamında sağlıklı bir şekilde incelenmeye başlanması 1955 yılından itibaren başlamıştır. (40) Türkiye'de gerek erkek, gerekse kadın nüfus, dünya ülkeleri içinde en çok çalışan insanlar arasında yer almakta, bir başka deyişle, ekonomik etkinlik oranları, gerek erkek gerekse kadınlar açısından çok yüksek bir düzeyde bulunmaktadır. 1950'den sonraki dönemde bu oranlarda kararlı ve göreceli bir düşüş izlenmektedir.

Türkiye'de faal kadın nüfusun büyük çoğunluğu tarım sektöründe, imalat sanayiinde ve hizmetler sektöründe çalışmaktadırlar. (Tablo:2).

İktisaden faal kadın nüfusumuzun adasında sınırlı bir yer tutmasına rağmen tarım sektörü dışında kalan sektörlerde çalışan kadınlarımız, 1955-1975 yılları arasında 2.5 kata yakın bir artış göstermektedir. 1955'te tarım dışı faaliyetlerde kadınlarımızın oranı % 4.34 iken, bu oran 1975'te % 11.10'a yükselmiştir. Aynı yıllar içerisinde tarımsal olmayan sektörlerde faal erkek nüfusu %36.45'ten % 49'92 ye yükselmiştir. Bu durum, 1975'te faal erkek nüfusun yarısının tarım dışı istihdam edilmesine karşılık, faal kadın nüfusun %90'ının hâlâ tarımda çalıştığını göstermektedir. Kadınların ve erkeklerin tarım dışındaki çalışma alanlarının ayrılığına karşı, tarım dışındaki alanlara katılma kalıplarının benzerliği dikkati çekmektedir.(41)

TABLO : 2
NÜFUSUN YILLARA VE İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINA GÖRE
DAĞILIMI : (15 ve artı yaş)

Yıllar	İKTİSADİ FAALİYET KOLLARI									
	Tarımcı		Maden		İmalat		İnşaat		Elektrik	
	Ormancı		Çıkarma		Sanayii		Sanayii		Gaz, Su	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1960	61.2	95.0	1.0	0.0	9.6	2.7	3.7	0.0	0.2	0.0
1965	58.4	84.1	1.0	0.0	10.5	1.5	4.2	0.0	0.3	0.0
1970	52.6	89.0	1.2	0.1	10.8	5.1	4.8	0.2	0.2	0.0
1975	50.1	88.8	1.0	0.1	9.9	3.5	4.2	0.1	0.2	0.0

Ticaret		Ulaştırma		Hizmetler		İyi Tanınmamış	
Mali Kur.		Haberleşme				Faaliyetler	
E	K	E	K	E	K	E	K
5.0	3.1	3.1	0.1	7.8	1.4	8.3	0.4
4.4	0.4	2.3	0.1	8.7	2.0	9.2	1.8
8.6	1.1	3.9	0.3	15.2	3.3	2,8	0.9
8.8	1.4	4.8	0.3	15.4	4.5	5.6	1.3

"1975 yılı verileri kesin sonuç olmayıp, 1975 genel Nüfus Sayımı %1 örnekleme sonuçlarından hesaplanmıştır, ve 12 ve artı yaş iktisaden faal nüfusu kapsamaktadır.

Kaynak: Gül Ergil, a.g.e., s.16

KADIN MESLEKLERİ:

Türkiye'de kadınlar Cumhuriyet'in ilanından sonra, özellikle 1950'lerden sonra giderek artan sayılarda çalışma hayatına atılmaktadırlar. Bu gelişme ve değişimin temelinde ekonomik, sosyal, psikolojik etkenler rol oynamaktadır.(42) Kadın işgücünün mesleki olarak yoğunlaşmalarını gösteren Tablo: 3 şu rakamları sunmaktadır:

TABLO : 3

KADIN İŞGÜCÜNÜN MESLEKİ DAĞILIMI:

(0 Meslekteki Toplam İşgücünde orak olarak: 1970-1975)

Kadın İstihdamının Maksimum old. Meslekler	Toplam İşgücünde Kadınlar%	Kadın İstihdamının Minimum old. Meslek.	Toplam İşgücünde Kadınlar%
Tarım	50	Madencilik	4
Tütün Sanayii	57	İnşaat	1
Dokuma-Giyim	30	Mobilya	3
Gıda-İçki	25	Metal	2
Kimya	22	Otomotiv	2
Elektrik Makinaları	17	Makinalar	3
Öğretim	34	Petro-kimya	3
Bankacılık	34	Ulaştırma, Haberleşme	3
Tıbbi Hizmetler	30	Satıcılar, İlgili hiz.	1
Fizikçi, Kimyacı ve İlgili Hz.	20	Koruyucu Hizmetler	1

Kaynak: Nüfus Sayımları, DİE, Kazgan aktarıyor, a.g.e., s.

Bu Tablo kadınların mesleki yoğunlaşmalarının niceliksel yönünü bize göstermektedir. Şöyleki: Kadın işi/Erkek işi olarak cinsiyete dayalı bir ayırımın varlığı sözkonusudur. Kadın işi olarak tanımlanan faaliyetlerde %50'yi geçen bir yoğunlaşma olduğu halde, erkek işi olarak tanımlanan faaliyetlerde yok denecek kadar az oranda kadın işgücü istihdam edilmektedir. Kısacası: ister biyolojik, ister ideolojik kökenli olsun, cinsiyeti dayalı ayırım gözlenen mesleki dağılımın gerisindeki temel etkidir.(43)

Kadınlarımızın uzman mesleklerdeki yoğunlaşma alanları da erkeklerin yoğunlaştıkları alanlardan farklılık göstermektedir. Şöyleki: 1970 yılı verilerine göre kadınların en çok yoğunlaştıkları meslekler öğretim ve Tıp ile ilgili mesleklerdir. Ardından Sanatsal meslekler, Mimar-Mühendislik, Hukuk-Fizikçiler ve Kimyacılar diğer sıraları almaktadır. Kadınlarımızın Spor %3.7, Subaylık (pilotlar ve güverte subayları) %2, Din ile ilgili mesleklerde %2.46 oranında temsil edilmeleri, bu dallarda toplumuzda pek yerlerinin bulunmadığını gösteriyor.(44)

Yüksek sosyal statü ve yüksek gelir sağlayan Doktorluk mesleğinde genellikle çocuk hastalıkları, kadın hastalıkları üzerinde kadınların

ihtisaslaştıkları, buna karşılık kalp ya da beyin cerrahisinin erkeklerin tekelinde olduğu gözlenebilmektedir. Türkiye'de her beş avukattan biri, her altı hekimen biri kadındır.(45) Ancak, Türkiye ölçeğinde hayli yüksek olmalarına karşılık, erkek hekim ve avukatlara göre hayli düşük kalmaktadırlar.

Aynı şekilde, uzmanlık, sorumluluk isteyen mesleklerde ki bunlar üst kademe yöneticiliği, müteşebbisler, direktörler, ve ticaret dallarıdır, kadınların yerinin pek fazla olmadığını görüyoruz. 1955-1975 sayımlarında da özel kamu kesimi müdürlerinin, banka, sigorta, benzeri mali kurum yöneticilerinin endüstri ve ticaret girişimcilerinin arasında kadınların oranı %3-4 dolayını aşmamaktadır.(46)

Kısaca, kadınların yoğunlaşmaları, kendilerinden beklenen cinsiyet rollerinin uzantısı niteliğinde olan meslekler üzerinde olduğu söylenebilir.

KADININ MESLEK SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

AİLE GEÇMİŞİ: (Evlilik Öncesi, Sonrası):

Kadının meslek seçiminde rol oynayan etkenlerden biri, belki de ilki onun içinde yaşadığı ailesidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadının aile içindeki yeri, çalışma hayatına girişi, meslek seçimi üzerine tercihleri oldukça büyük değişime uğramıştır.

Hangi sosyo-ekonomik düzeye sahip olursa olsun kız çocukları aile içinde cinsel rol beklentilerine göre yetiştirilirler. Daha çocukluktan başlayarak kızlar bağımlı bir edilgin bir yapıda annesiyle özdeşleşerek, onu örnek alarak yetiştirilir.(47) Oysa erkek çocukların bağımsız daha serbest yetiştirilmeleri, onların yetişkinlikte oynayacakları role çocukluktan hazırlamaktadır. Bu durum genel olarak tüm toplumumuz için geçerli olmaktadır.

Ancak öte yandan, aile içinde eşlerin birbirlerine karşı ve çocuklarına karşı tutum ve davranışları, birbirlerine yaklaşımları kızların gelecek yaşamlarında belirleyici olabilmektedir. Aile içinde erkeğin kadına bakış biçimi, kadının çalışmasına ilişkin olumlu ya da olumsuz tutumu, meslek seçimi üzerine yansımeler,..., kızların gelecekte seçecekleri mesleklerde etkili olmaktadır. Toplumumuzda genç kızlar genel olarak iyi bir iş kadını olarak değil, iyi bir ev kadını olarak yetiştirilmektedirler.(48)

Yine de, özellikle son yıllarda gerek ekonomik, gerekse toplumsal yaşamdaki değişimler kadınların çalışmasını normal, hatta zorunlu kılıcı boyutlardadır. Çeşitli araştırmalar, anne ve babaları yüksek eğitimden geçmiş, yüksek gelir statü sağlayan mesleklere sahip olan genç kızların, daha kolay ve istekli olarak anne baba mesleklerine yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Daha düşük düzeydeki mesleklere sahip olan ailelerin kızları ise gelecekteki yaşantılarının daha güvenceli olabilmesi için anne-baba mesleklerini daha az seçme eğilimi göstermektedirler. Toplumumuzda anne ve babası doktor olan bir genç kızın, bir fabrikada vasıfsız işçi olarak çalışması ender rastlanan bir olay gibi görünmektedir. Oysaki, bi örneğin tam tersi sıkça görülmektedir.

Öte yandan, ev kadını olan anneler kızlarının evde oturmayıp bir meslek sahibi olarak çalışmalarını istemektedirler.(49) Meslek sahibi olmalarını istemelerinin nedeni olarak; çalışan kadınların kendilerini topluma kabul ettirdiğini, aile bütçelerine katkıda bulduklarını, ekonomik ve sosyal yaşamlarının yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Kızlarının yüksek tahsil yapıp, iyi bir meslek sahibi olmalarını, meslek seçiminde de kendilerinin isteyip de olamadıkları meslekler üzerinde kızlarının seçim yapmalarını arzu ettiklerini belirtmektedirler, ancak, kararı yine de kızlarına bırakmaktadırlar.

Gerek yaşam koşullarının ağırlaşması, gerekse toplumdaki değer ve inançların değişmesi, kadınların çalışmalarını gerekli hale getirmiş, bunun doğal sonucu olarak da erkekler çalışan kadınlarla evlenme eğilimi göstermektedirler.

Erkeklerin çalışan kadınlarla evlenme isteği, kadının hem işyerinde ve hem de evden güç ve zaman harcamasını gerektireceğinden, onların ev kadınlığına en yakın meslek olan öğretmenlik mesleğini seçmiş kadınları tercih etmelerini daha anlaşılır hale getirmektedir. Toplumumuzda evlilik çağına gelen erkeğe sahip hemen her annenin 'oğluna öğretmen gelin alma' isteği bir kalıp yargı haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar özellikle büyük kentlerimizdeki evli erkeklerin büyük çoğunluğunun eşlerinin öğretmen olmasını istediklerini (oysaki eşleri geniş bir mesleksel yelpaze içinde dağılmışlardı) belirtmektedirler.(50)

Kadınların yüksek eğitim göyerek toplumda saygınlığı olan mesleklerde çalışmaya olan istekleri, onların evlilik yapacakları eşlerini de etkilemektedir. Yüksek öğrenimli, yüksek gelir ve statü getiren mesleklere

sahip kadınlar da doğal olarak en az kendi düzeylerinde olan erkeklerle evlilik yapmaktadırlar. Çünkü, toplumumuzda erkeğin kadına olan üstünlüğü hala yerleşik kanıdır, ve kadının mesleki olarak erkekten üstün olması (özellikle gelir açısından) henüz tam anlamıyla kabullenilmiş değildir.(51)

EĞİTİM:

Kadının meslek seçimini etkileyen faktörlerden birisi de eğitimidir. Günümüzde iyi bir mesleğe sahip olmanın yolunun yüksek öğretimden geçeceği yerleşmiş bir kanıdır.

Toplumumuzda eğitim olanaklarından yararlanmada henüz bir eşitlik sağlanmış değildir. Kadın ve erkek arasındaki bu eşitsizlik en az okuryazarlık ve ilkökul düzeyinde, en fazla yüksek öğrenimdedir. Yani öğrenim düzeyi yükseldikçe öğrenim dışında kalan kadınların sayısı artmaktadır diyebiliriz.(52) 1961 Anayasası ile zorunlu hale getirilen ilköğretim bu ayrımı oldukça düşürmüştür. Günümüz koşullarında ilkökulu bitirmiş kadınların meslek seçimi alanı son derece daralmıştır. Sanayi ve hizmet sektöründe vasıfsız işlerde istihdam edilmektedirler.(53)

Orta öğretime gelindiğinde, cinsiyet ayrımı kendini göstermeye başlar. Bu ayrım orta öğretime gelenlerde olmasa bile okullara göre kendini göstermektedir. Örneğin kızlarını özel orta öğretim kurumlarına verme eğilimi erkek çocuklarıkinden çok daha yüksektir.(54) Bu nokta dışında kalan diğer okul türleri içinde çeşitlilik göstermektedir. Klasik orta öğretim kurumlarında liseye geçiş oranı da, eğitim-üretim ilişkisinin değil, eğitim-evlilik ilişkisinin bir göstergesi olmaktadır.(55) Klasik orta öğretim kurumlarının ana işlevi, üretime yönelik olmaktan çok, yüksek öğretim kurumlarına öğrenci hazırlamaktadır. Örneğin, 1972 yılında lise-lerde erkek öğrenci sayısı %70.8 iken, bu oran kızlarda ancak %29.2 oranında kalmıştır.(56)

Kadınların meslek seçiminde yönlendirici olan eğitim basamaklarından biri olan mesleki ve teknik okullardır. Bu tür okulları tercih eden kızların yoğunlaşmaları dikkat çekici olmaktadır. Toplumumuzda kadınlarımızın genellikle düşük statülü, uzmanlaşma düzeyinde bir eğitim gerektirmeyen sanayii ve hizmet sektöründe fazlaca yer almaları, onların kısa yoldan eğitimin geçerek, hemen istihdam edilmelerini sağlıyor.

1942 yılından buyana ülkemizde mevcut çok sayıdaki mesleki ve teknik okuldaki kızların durumuna bakacak olursak, eğitim meslek seçimi

üzerindeki etkisini açıkca görebiliriz:(57) İlköğretmen okulları, kız enstitüleri, kız orta sanat okulları, kız sanat öğretmen okullarının tercihlerin üstünde yer olmasının temel nedeni, bu okullardan mezun olan kızlar, meslek yaşamları boyunca kadınlık rollarının tanımladığı görevleri yerine getireceklerdir. Yine buna benzer, ebe hemşire okulları tümüyle, sağlık kolejleri büyük çoğunlukla kız öğrenci almaktadır.

1950'lerden sonra Batıdaki endüstrileşmenin belirlediği kalıplara uygun olarak salt kadın mesleği diye betimlenen sekreterlik ve ev ekonomisi gibi yeni okullar açılmış ve öğrencilerinin tümünü kızlar oluşturmaktadır. Ticaret okullarında kız öğrenci alımında büyük yoğunluk göstermektedir, kadınların büro ve bankacılık alanlarında yoğunlaşmaları bu okullara ilgiyi artırmaktadır.(58) Özellikle, tarım, hayvancılık okulları, ziraat meslek liselerinde hiç kız öğrencinin bulunmayışı, Türkiye gibi çalışan kadın nüfusunun büyük çoğunluğunun tarımda yer alan bir toplumda ilgi çekici çelişkiyi ortaya koymaktadır. Endüstri meslek liselerinde ve teknik liselerde kız öğrenciler artan sayılarda yer almalarına rağmen, yine de oldukça düşüktür. Mesleğine uygun bir işte çalışanların oranı kız meslek liselerini bitirenlerde %10.5, endüstri meslek liselerini bitirenlerde ise %37.0 dir. Bu da bize endüstri meslek liselerinin daha yüksek oranda iş olanağı sağladığını göstermektedir.(59)

Kadının eğitimiyle çalışması arasındaki en önemli ve en güçlü ilişki, eğitim düzeyine bağlı olarak çalışma eğiliminin artmasıdır. Yüksek öğretim açısından konuyu irdelenecek olursak, şunları görebiliriz:

Yüksek öğrenim aşamasına gelen kız öğrencilerin hangi alanlarda yoğunlaştıkları Tablo:3'den görülmektedir.

TABLO: 3

SEÇİLMİŞ BAZI FAKÜLTELERDEKİ KIZ ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENCİ

TOPLAMINA ORANI: (1973-1974, Yüzde Olarak)

Konular	Sayı	Yüzde	Alandaki Öğrenci Toplamı
Tıp	2054	17.51	11728
Mühendislik	1320	9.70	13605
Fen	3803	27.11	14029
Sosyal Bilim	7889	24.87	31722

Kaynak: DİE, Milli Eğitim İst., Yüksek Öğretim, 1970-74 s.117-122

Tablodan da anlaşılacağı gibi, kızların en çok yoğunlaştıkları alan fen dallarındadır. bu alandaki toplama daha çok eczacılık fakültelerinin kız öğrenci yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, 1971 yılında İ.Ü. Eczacılık fakültesinde kızların oranı %63.1 dir.(60) Bunun nedeni, yüksek öğrenime katılan kızların bu öğrenime ev kadınlığıyla ençok uyaşan bir meslekte çalışarak değerlendirmek amacıyla yönelmeleri olabilir. Sosyal Bilim alanlarındaki toplamanın da aynı çıkarsama içinde oluştuğunu düşünmek olanaklıdır. Söz konusu alandaki fakültelerden yetişenlerin genellikle öğretmenlik, ya da kamu bürokrasisinde istihdam edilişleri bir ölçüde bu mesleklerin çalışma koşullarında kadın için çekici özelliklere denk düştüğü kolayca söylenebilir.

Yüksek öğretimdeki durumu kısaca özetledik. Lisans üstü öğretimde de buna benzer bir durumla karşılaşmaktayız:

TABLO: 5

LİSANS ÜSTÜ UZMANLIK SINAVLARINI KAZANANLARIN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI: (1973-1974, Sayı ve Yüzde)

Cinsiyet	Doktora		Yüksek Lisans	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Erkek	357	82.09	442	80.95
Kadın	77	17.91	104	19.05
Toplam	430	100.00	546	100.00

Kaynak: DİE, Milli Eğitim. İst., Yüksek Öğretim, 1970-74, s.70

Gerek lisans gerekse lisans üstü düzeydeki öğrencilerin içinde kızların oranı %20 dolayında bir azınlık oluşturmakta, ve seçilen dallar arasında büyük benzerlikler göstermektedir.(61) Kadınların kariyer yaparak meslek düzeylerini en üst basamaklara çıkarma eğilimi oldukça düşük olması konumuz açısından oldukça anlamlıdır.

Genel olarak söyleyecek olursak, kadının çalışma yaşamına girmek üzere meslek seçiminde önemli bir etken olan eğitim, onun kadınlık rollerine ilişkin yönesmesini genellikle bozmayan bir işleve sahiptir.

GELİR VE STATÜ:

Kadının meslek seçiminde etkili olan diğer faktörler, gelir ve statü özellikleridir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana geçen dönem içinde kadınlarımız artan sayılarda çalışma hayatına girmişler, ve Toplum içerisinde kendilerini kabul ettirmişlerdir. Bu kabul ettiriş onların toplum içinde saygınlık ve statülerinin artmasına yol açmıştır. Ayrıca, ekonomik bağımsızlıklarını (kısmen de olsa) elde etmeleri, onların hem aileleri için ve hem de kendileri için büyük önem taşımaktadır.

Meslek tercihlerini yaparken kadınlar için gelir özelliği mi, yoksa statü özelliği mi öncelik taşımaktadır? Bu sorunun yanıtı İstanbul araştırmasında şöyle ortaya çıkmıştır.(62) Üst ve orta sosyo ekonomik ailelerden gelen genç kızların büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görerek toplum içinde statüsü yüksek olan meslekleri (doktor, Avukat, mimar, güzel sanatlar,...) tercih etmek eğilimi içindedirler. Daha düşük dilim ailelerden gelen genç kızlar ise, statü kadar gelir'in de önemli olduğunu, kendileri için yüksek gelir getiren bir işin daha iyi olacağını belirtmektedirler. Ayrıca, meslek seçimi yaparken, gençlerin toplumda onaylanmış ve saygınlığı olan mesleklere verdikleri ağırlık dikkat çekici olmaktadır.

Daha iyi ve daha yüksek düzeyde eğitim görmüş kadınların işgücüne katılma oranlarının daha yüksek oluşu, ve onların yukarıya doğru mesleki hareketlilik içinde daha dinamik oluşları, kadınlar için gerek parasal, ve gerekse ruhsal yönden daha çok doyum verici olmaktadır.

Kadınlar daha fazla gelir getiren mesleklere eğilim göstermekle, kendi yaşam gereksinimlerini daha iyi karşılamakla kalmayıp, çocukları için de etkili olmaktadır.(63) Öte yandan, geliri ve statüsü yüksek mesleklere sahip kadınlar, kendileri gibi geliri ve statüsü yüksek mesleklere sahip olan erkeklerle evlenmelerinin daha yaygın kanı olması, kadınları böyle bir meslek seçimine itici etken olabilmektedir.(64)

Uzman mesleklerdeki (aynı zamanda 'saygın' meslekler) çalışan kadınlarımız çoğunlukla kent soylu ve memur yada uzman meslek sahibi ailelerden gelmektedirler.(65) Bu durum da bizim savımızı destekler niteliktedir.

SONUÇ:

Kadının çalışmasını ve meslek seçimini etkileyen faktörleri en genel biçimde değerlendirmeye çalıştık.

Tarihsel dönem içinde kadının her toplum aşamasında konumu, dinsel etkenlerin belirleyiciliği, çalışma yaşamına girişi ele alındı. Endüstri devrimi ile birlikte kadının ücretli işgücü olarak kitleler halinde çalışma hayatına atılması bir dönüm noktası olmaktadır.

Türk toplumu uzun bir geçmişe sahip bir toplum, İmparatorluk'tan günümüze kadının konumu özetledik, mesleksel yaşama girişini vurguladık. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Kadınlarımızın toplumsal hukuksal, siyasal alanda bugünkü yerini alması aşama aşama gerçekleşmiştir. Kadınlarımızın çalıştıkları sektörlerle baktığımızda, tarım ve hizmetler sektöründe yoğunlaştıklarını görmekteyiz. Cinsiyet rollerinin etkisi mesleksel olarak da açıkça karşımıza çıkmaktadır.

Kadınlarımızın meslek seçimlerine etkili olan faktörler nelerdir? Bu sorumuzun yanıtı, kadınların aile geçmişleri, eğitim olanaklarından nasıl yararlandıkları, gelir ve statü belirleyicilerine verdikleri öneme değinerek en genel bir biçimde ele alınmıştır.

Çağdaş bir toplum için, kadınlarımızın yeterli ve nitelikli eğitim olanaklarından yararlanmış, erkekle beraber her meslekte, ve mesleğin her kademesinde birlikte çalışırken görmek, toplumsal dileğimizdir.

Referans Notları

- 1) Tayanç, Füsün/Tunç., "Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın", Toplum Yay., Ank., 1977, s.20.
- 2) Ertan, Özgül., "Yüzyılımızda Kadın ve Kadınlarımız", Türkiye Yazıları, Ank., 1978, s.23-24
- 3) Tayanç., a.g.e. s.37
- 4) Alçık, Hale, "Çalışmayan Evli Kadınlarda Yaşam Biçimi", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü.S.B.E., 1985, s.30
- 5) Alçık, Hale "Türkiye'de Kadının Toplumsal Statüsü" Basılmamış Lisans Tezi, E.Ü.S.B.F., 1981, s.25
- 6) Iglitzin, Lynne ve Ross, Ruth., "Women in the Modern World", A Comparative Study, Clio Books, Oxford, 1976, s.13
- 7) Sayarı, Binnaz, "Türk Kadını ve Din", Türk Toplumunda Kadın, Türk Sos. Bil. Der. Yay. İst., 1982, s.363
- 8) Tayanç., a.g.e., s. 64-65 ve Altındal., Aytunç. "Türkiye'de Kadın", Birlik Yay., İst., 1975, s.66-67
- 9) Tayanç., a.g.e., s.80
- 10) Alçık., "Türkiye'de Kadının Toplumsal Statüsü", s.14
- 11) Tayanç., a.g.e., s.80
- 12) Tan., A.Mine, "Kadın, Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi", T.İşb. Yay., Ank., 1979 , s. 51
- 13) Oppenheimer., Valerie, "Demographic Influence on Female Employment and Status of Women", American Journal of Sociology c.78, Jan.1973, s.959
- 14) Braverman., Harry, "Labour and Monopoly Capital", The Degragation of work in the Twentieth Century, Montly Review Press, New York, 1974, s.381
- 15) Andersen., H.D. ve Davidson., P.E., Occupational Trends in the U.S.", Standford Uni.Press, 1940', s.593-594' tan Tan., aktarıyor, a.g.e., s.53
- 16) Churcill, 2.Dünya Savaşının Kadının endüstri, tarım ve sivil savunma alanlarına katılmasıyla kazanıldığını sık sık belirtmiştir. bkz: 1.Reicke. Internationale Freuen Bewegunu, "Die Frau in Unserrerczit", s.151'den Gürkan., Ülker aktarıyor, "Kadın Emeğinin Değeri ve Evli Kadının Çalışmasının Koca'nın İznine Bağlı Olmasının Yarattığı Hukuki ve Sosyal Sorunlar", H.Ü.Sos.ve Beş.Bil.Der., c.s, Mart-Ekim 1976, s.119

- 17).Tan., s.g.e., s.76
- 18).a.g.e., s.76
- 19).a.g.e., s.76
- 20).a.g.e., s.76
- 21).a.g.e., s.78
- 22).a.g.e., s.79
- 23).a.g.e., s.79
- 24).a.g.e., s.79
- 25).a.g.e., s.80
- 26).a.g.e., s.80
- 27).a.g.e., s.81
- 28).Erten., a.g.e., s.74
- 29).Tekeli., Şirin, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", S.B.D., **Türk Toplumunda Kadın**, İst., 1982, s.4
- 30).Sayarı., a.g.e., s.8
- 31).Altındal., a.g.e., s.161
- 32).Alçık., "Türkiye'de Kadının...", s.31
- 33).Abadan-Unat., Nermin, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", S.B.D. Yay. İst., 1982, s.11
- 34).Tan., a.g.e., s.93 ve Abadan-Unat., a.g.e., s.11
- 35).Tayanç., a.g.e., s.111
- 36).a.g.e., s.112
- 37).Kazgan., Gülten, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü", S.B.D., **Türk Toplumunda Kadın**, İst., 1982, s.139
- 38).a.g.e., s.158
- 39).Tayanç., a.g.e., s.126
- 40).a.g.e., s.116 ve Tan., a.g.e., s.86
- 41).a.g.e., s.117
- 42).Alçık., "Çalışmayan Evli...", s.127-128
- 43).Kazgan., a.g.e., s.145
- 44).Tan., a.g.e., s.140 ve Çulpan., Oya, "Türkiye'de İş ve Meslek Alanında Kadının Durumu ve Üniversite Öğrencilerinin Mesleklerle ilgili Tutumları", **TODAİE Dergisi**, Cilt:10. Sayı:4, 1977
- 45).Öncü., Ayşe, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", S.B.D., **Türk Toplumunda Kadın**, İst., 1982, s.274-275

- 46)Tan., a.g.e., s. 154
- 47)a.g.e., s.191
- 48)Alçık., "Çalışmayan Evli Kadınlarda..." Araştırma Bölümü.
- 49)Bakz: a.g.e., 127-131
- 50)Cumhuriyet Gazetesi, Aralık 1985
- 51)a.g.e.,
- 52)Kazgan., a.g.e., s.149
- 53)a.g.e., s.150-153
- 54)Tayanç., a.g.e., s.131
- 55)Alçık., "Türkiye'de Kadının ...", s.34
- 57)Tan., a.g.e., s.208-215
- 58)a.g.e., s.208-209
- 59)a.g.e., s.212
- 60)a.g.e., s.231-232
- 61)a.g.e., s.223
- 62)Cumhuriyet Gazetesi. Aralık, 85
- 63)Bakz:Alçık., "Çalışmayan Evli ...", Araştırma Bölümü
- 64)Öncü., a.g.e., s.253-266
- 65)a.g.e.,s.266